

FARKAS GÁBOR**Ciszterciek Pápán 1660–1726***(A lilienfeldi és heinrichauai ciszterci apátság pápai missziójának tevékenysége)¹*

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZI VAGYONOK, köztük a szerzetesrendi kolostorok és birtokok egy része már a török hódoltság beköszönte előtt, a két király egymás elleni fegyveres küzdelme idején (1527–1538), a mohácsi vést követő polgárháború során elveszett az egyház számára. A javak a hatalomért küzdő főurak, a két uralkodó környezetében élő főhivatalnokok kezébe kerültek. Zircet és birtokait a török 1526-ban feldúlta: a bakonyi falvak, a több, mint 50 ezer holdas mezőföldi földbirtok, Zápolya János tulajdonába kerültek. A zirci szerzetesek földönfutóvá váltak.

A mezőföldi birtokokat – Előszállás, Karácsonyszállás, Venyim – 1537. július 4-én Zápolya a pécsi püspöknek, Sulyok Györgynek és testvéreinek adományozta. Pécs, Simontornya, Palota, Székesfehérvár, Tata, Esztergom Zápolya területeihez tartoztak. Az eddigi szabad kun területeket Zápolya kiszakította a magyarországi kunságból, lakóit jobbágysorsba süllyesztette. Az 1530-as évek közepe táján Ferdinánd hadai jártak a mezőföldi vidékeken, Dunántúlnak ezt a táját a Habsburgok számára foglalták el. 1541. január 14-én a mezőföldi kun szállásokban levő mintegy 200 jobbágytelket Ferdinánd a szarvaskői kapitánynak, Horváth Ferencnek – a forrás szerint a nagy-Horváthnak – adományozta. 1543-ban a vidék két erődje, Ozora és Simontornya és a kelet-dunántúli várak a török hódításnak áldozatul estek, és a környező birtokok jövedelmét a török kisajátította.²

¹A témáról bővebben: FARKAS Gábor: A Zirci Apátság előszállási uradalmának története 1659–1945 (–1949). Kézirat. Letét a Zirci Ciszterci Apátság Levéltárában, Zircen.

A monográfiához felhasznált legfontosabb levéltári forrás: Veszprém Megyei Levéltár (VeML) XII. 3. A Ciszterci Rend Zirc–Pilis–Pásztó és Szentgotthárdi Apátságának levéltára 1295–1950. A levéltári forrásokra való pontos hivatkozások a kéziratban megtalálhatók. A dolgozat itt közölt részeit több szakirodalmi hivatkozással egészítettük ki.

²HÓMAN–SZEKFŰ 1939. III. 242.

Podmaniczky család a zirci apátsági vagyoni birtokában

Zápolya Zircet és birtokait a Podmaniczky családnak (Jánosnak és Rafaelnek) adományozta, akiket hűséges híveinek tartott. A család 1537-ben a Habsburg-hadak dunántúli hadjárata idején Ferdinándhoz pártolt. Az uralkodó kénytelen volt az ellenkirály által adományozott birtokokban a Podmaniczkyakat megtűrni. 1538-ban a Podmaniczky-testvérek, János és Rafael már nemcsak a térség sorsát meghatározó Palota várát, hanem a zirci apátság kegyuraságát is magáénak mondhatták.³

A török a Mohácsot követő évtizedekben Közép-Dunántúl keleti vidékeit feldúlta. Ennek során áldozatul esett Zirc és környéke. A bakonyi és a mezőföldi birtokok 1541–1543 között a hódoltsági zónába estek, és a török-magyar végvári küzdelmek részeseivé váltak. A zirci lakosság a szerzetesek elmenekülése után, 1553 táján hagyta el lakhelyét, ezután Zirc és környéke a XVIII. század elejéig pusztaság volt.⁴

Ferdinánd 1551-ben elrendelte, hogy Fejér-, Veszprém-, Tolna- és Somogy vármegye helységei Palota várához adózzanak. Zirc és a zirci régió sorsát a török hódoltság korában Palota várának birtoklása határozta meg.

Bécs a török terjeszkedés megakadályozására második védelmi vonal kiépítésébe kezdett. A várakat és a szilárd anyagú épületeket (templomokat, kastélyokat, kolostorokat), melyek a védelmi zónába estek, királyi kézbe vették. Előző években Podmaniczky Rafael saját költségén katonákat toborzott, és a várvédelmet megszervezte: Újfalussy Ferencet kapitánynak kinevezte, a várkatonaság ellátására szükséges birtokok felügyeletét 1558. szeptember 8-án Thury Györgyre bízta, aki a jövedelmet összegyűjtötte, és a várba vitte. A földesúr halála után a király Thury Györgyöt tette meg az őrség parancsnokának.⁵ Podmaniczky Rafael ugyanis 1559-ben elhunyt, özvegye pedig átadta Miksa királynak a várat, s ezzel Palota királyi végvárrá vált.⁶

A zirci javak megmaradtak a palotai vár birtokainak, sőt a vártartományt (*pertinentiae castris*) az 1551. évi királyi rendelet értelmében, kiterjesztették a zirci javakon túl eső falvakra, mélyen benyomulva a hódoltságba, a Mezőföldre és az egykori Tolna vármegye északi vidékeire. A vártartományhoz összesen 67 helység tartozott.⁷

³ HORVÁTH 1930. 71., SZÍJ 1960. 59.

⁴ ILA-KOVACSICS 1964. 414.

⁵ HORVÁTH 1930. 75.

⁶ SZÍJ 1960. 66.

⁷ HÓMAN-SZEKFŰ 1939. III. 120., 124.

A zirci apátsági javak mint a Thury család zálogbirtokai

Thury György törekvését, a zirci javaknak családjá számára történő megszerzését, az eladósodott Miksa király támogatta, és azokat 1559. május 12-én zálogbirtokként neki adományozta. A hódoltság szomszédságában a végvári kapitányok a katonai hatalom mellett a polgári lakosság feletti állami ellenőrzést is gyakorolták. Piski István Tihanyban, Huszár Péter Pápán, Csóron András Sümegen, Gyulaffy László Csobáncban, Magyar Bálint Fonyódon és Szigligeten, Thury György Palotán tevékenykedett. A Haditanács az ő felelősségükre ruházta az ellenőrzésük alatti zónák biztonságát.

Thury György 1571. április 2-án bekövetkezett halálával a birtokok családi kezelésben maradtak, azokat Thury Benedek vette át. Miksa az adománylevélben kikötötte, hogy a birtokok a török kiűzése után visszaszállnak eredeti tulajdonosukhoz, a zirci apátsághoz. Az adományozás ellen 1574-ben a pannonhalmi perjel tiltakozott.⁸ Levelében az adományozást az egyház javak elleni merényletnek minősítette. Uralkodói intencióra Thury Benedeket 1575. július 2-án a kapornaki konvent a birtokokba beiktatta. Az oklevélben felsorolt helységek: Zirc, Olaszfalu, Tevel, Sóly, Polány, Kovácsberénd. Az oklevélben nem szerepelnek a mezőföldi birtokok, de facto azonban a többi birtokkal együtt a Thury család: Thury Farkas, majd annak fia, Thury György kezelésében voltak a XVII. század közepéig.⁹

A zirci vagyon visszaszerzésének folyamata

A zirci birtokok visszaszerzéséért (*revindicatio*) a küzdelem 1609-ben kezdődött. A magyar főurak is sürgették az uralkodót a ciszterci apátság mielőbbi visszaállítására. Az 1550. évi 19. tc. értelmében érveltek, miszerint az elpusztult egyházi intézmények vagyonát a török veszedelem elmúltával egyházi célokra kell fordítani. Tanácsolták a legfőbb kormány szervnek, hogy a visszaperlést a zirci apát kezébe kell helyezni.

Rudolf 1609-ben magyarországi ciszterci szerzetes hiányában világi papot, Monoszlay Mihály győri éneklőkanonokot nevezte ki zirci apátnak.¹⁰ Monoszlay Mihályt öt világi pap követte az apáti tisztségben. Valamennyien a javak visszaszerzésén fáradoztak, amely kerek ötven évig, 1569-ig tartott.

⁸ HORVÁTH 1930. 76.

⁹ FARKAS: i. m. A palotai uradalmat III. Ferdinánd 1650. április 20-án kiadott adománylevelével adományozta Zichy I. Istvánnak hűséges szolgálatai jutalmául. Palotát és környékét a Zichyek 1698-tól kezdték betelepíteni. Vö. SZÍJ 1960. 130.

¹⁰ HORVÁTH 1930. 78–79.

Az apátok némelyike éles konfliktusba került a Thury-örökösökkel. 1610-ben Thury György királyi védelmet kért Monoszlay Mihály birtokvisszaszerző törekvései ellen. Monoszlay 1615. július 12-én Győrben megbízta Szerdahelyi Györgyöt, hogy a zirci apátság vagyonára vonatkozó okiratokat levéltárakban keresse ki. 1617-ben Forgách Zsigmond, a királyi kúria bírása perbe hívta Bolerázy István nyitrai kanonokot, aki ekkor a zirci apáti tisztséget betöltötte. A kúria ítéletével az apátsági javakat de jure odaítélték Bolerázy apátnak, mint a ciszterci rend teljes jogú képviselőjének. Az ítélet ellen a Thury örökösök fellebbeztek, és a vagyon átadását megtagadták. Az uralkodók belátták az apátok jogos igényét Zircre és birtokaira. II. Mátyás nevében a nádor lépett fel a Thury örökösök lecsillapítása érdekében.

1635. február 5-én II. Ferdinánd előtt a lilienfeldi ciszterci commissarius generalis (teljhatalmú megbízott) protestált (tiltakozott) a zirci birtokok ügyének vontatott bírósági menete miatt. Utóda, a *vicarius generalis* (helyettes megbízott) 1643-ban ismételte meg a tiltakozást. A magyar egyházi és világi főurak a zirci apátság visszaállítását fontos magyarországi ügyként kezelték (közte Hoffmann Pál veszprémi püspök, Lippay György kancellár majd érsek, továbbá Nádasdy Ferenc országbíró.) A megoldást az 1659. év hozta meg, amikor a királyi bíróság véglegesen lezárta a birtokok visszajuttatási ügyét. A határozat szerint a Thury örökösöket 8 ezer forintért kárpótolni kell, az összeg kifizetése után a javak visszaszállnak a zirci apátra. A bírósági végzés 1666. februárban született meg.¹¹

A lilienfeldi ciszterci apátsági misszió

Héderváry János skopiai püspök, az utolsó világi zirci apát, 1659-ben leköszönt zirci tisztségéről, és I. Lipót 1660. május 20-án kinevezte a lilienfeldi konvent egyik magyar tagját, Újfalussy Mártont zirci apáttá.¹² Lilienfeldi vélemény, hogy a magyar származású szerzetes kinevezése tudatos aktus, mert személyében garanciát látott az uralkodó, hogy a zirci apátságot újjászervezi.

Újfalussyval valóban megkezdődött a ciszterci rend magyarországi megújulása. Az apát a zirci birtokok egyikében sem tudott magának megfelelő tartózkodási helyet találni, így a Pápán lévő Kristóf utcai ciszterci házba költözött, melyet még 1641. november 19-én vásárolt meg Gorup Ferenc zirci apát 1100 forintért a jómódú köznemes Hathalmi Sándortól és Széplaki Botka Ferencről.

¹¹ Emlékkönyv, 27.

¹² HORVÁTH 1930. 84., 90., 113., HERVAY-LEGEZA-SZACSVAY 1997. 32.

Pápa a XVII. század második harmadában (a közeli hódoltsági zóna ellenére is) biztonságos helynek mutatkozott, és az apát Győr helyett a zirci nyugat-bakonyi birtokokhoz közeli lakhelyet választott a leendő ciszterci szerzeteseknek. Újfalussy installációját (hivatalba helyezését) Farkas András győri alispán 1660. június 16-án végezte el Pápán.¹³

Újfalussynek és néhány rendtársának nehéz helyzete volt Pápán. A protestáns környezetben, kálvinisták és lutheránusok közt élőknek az ellenreformáció intézkedései miatt nem volt biztonságos az életük. A győri és a veszprémi püspöki egyházmegyében ugyanis a protestánsok intézményeit német katonaság közbejöttével foglalta vissza a hatóság. A pápai szerzetesek elleni akciókat a pápai várórség is szította, akik valamennyien protestánsok voltak, és vallásgyakorlatukat 1674-ben a Haditanács a tihanyi és a veszprémi katonasággal együtt engedélyezte.

A pápai katonák 1675. szeptember 31-én a Kristóf utcai szerzeteseket megtámadták, a házat felverték. A protestáns városi vezetés vizsgálata vallási eredetű túlkapást nem állapított meg, de elmarasztalta a katonákat amiatt, hogy nemesi rangú házra támadtak, amely privilégiummal rendelkezett. Újfalussy apát a bakonyi birtokokat rendszeresen látogatta, a jövedelmet gyűjtötte a falvak templomainak, kápolnáinak újjáépítésére. 18 évig tartó, részben sikeres működésének 1678-ban rablótámadás vetett véget. (Badacsonyi szőlejébe igyekezett, amikor török martalócok megtámadták és megölték.)¹⁴

Újfalussy halála után a szerzetesek intenzívebb tevékenységét a török ellenes felszabadító háborúk (1683–1699) eseményei gátolták. Lipót császár nem nevezett ki utódot a zirci apáti tisztségre. Erre 20 év múltán, 1698-ban került sor.

A hadjáratok alatt Közép-Dunántúl helységei, a termelőerők elpusztultak, a lakosság az ország nyugati és a felvidéki helységekre menekült. Különösen nagy mértékű a pusztulás a Duna-Sárvíz közötti mezőföldi térségben, ahol ciszterci birtokok feküdtek. Az itteni helységekből (Előszállás, Karácsonyszállás, Venyim) a szerb lakosság a Tolna megyei rác tömbökbe menekült a Szent Liga csapatai elől.¹⁵ A szerbek nomadizáló életmódot folytattak, állataikat ridegtartásban nevelték. A rácok török alattvalóknak tartották magukat, a szolgáltatások oroszánrészt a török szpáhinak adták.

¹³ HORVÁTH 1930. 114.

¹⁴ Horváth Konstantin azt is feltételezte, hogy „meggyilkolásában elkeseredett ellenségeinek keze” is benne volt, de ezt nem tudta dokumentumokkal alátámasztani. Vö. HORVÁTH 1930. 119.

¹⁵ A rácok a tizenöt éves háború (1591–1606) lakosságot ritkító akciói után, a Szinán pasa vezette hadjárat után érkeztek a mezőföldi falvakba, elűzve onnan a megmaradt gyér számú magyar lakosságot.

A ciszterciek a török közelsége miatt nem keresték fel a mezőföldi birtokokat, a szolgáltatásokat a 3 község együttesen vitte Pápára, „a szürke barátok adminisztrátorának”. A XVII. század utolsó harmadában Karácsonyszállásról évente 100 forint folyt be, melyet egy összegben fizettek.¹⁶ A töröknek adott járadék a következő: szultáni adó 25 forint; a török földesúri adó: egész házasoktól évi 1–1 forint, kisházasoktól 50–50 dénár, a termények, a bor és a bárányszaporulat után tizedet adtak. Karácsonyszállás határa igen terjedelmes, egykori pusztái a török hódoltság alatt elpusztultak (Hídórség, Cseresút, Szentalbert, Sárosd, Újszállás, Mihályegyháza.)

A rácok menekülése után a 3 mezőföldi faluba belső migrációval magyar lakosok érkeztek. 1696-ban a lakosoktól a Magyar Kamara kiküldöttei tudakolták a helység jogviszonyait, de érdemleges választ tőlük nem kaptak. A török alatti adózásra, a földesúr kilétére nem tudtak választ adni. Ez is bizonyítja, hogy a karácsonyszállásiak néhány éve érkezett jövevények. Azt viszont meg tudták mondani, hogy helységük gazdaságilag Előszálláshoz tartozik. A venyimi viszonyokról, mivel a helység teljesen lakatlan, adatokat felvenni a küldötteknek nem sikerült. A szomszédos perkátai, pentelei parasztok elbeszéléséből a küldöttek azt a következtetést vonták le, hogy Venyim 1675-ben lett deserta (puszta hely.) Megállapították, hogy a pusztaságban egy telepítési akció során 28 egész-és 16 féltelket lehet kialakítani. Ugyancsak a szomszédos helységek parasztjai adtak felvilágosítást a venyimi keresztény földesúrról, aki a zirci apát, és az elmúlt évtizedekben Pápán lakott. Előszálláson 18 egész-és 8 féltelke alakítása lehetséges, továbbá zsellérek megélhetésére van lehetőség; Karácsonyszálláson 28 egész- és 14 féltelke telepítése jöhet szóba a jövőben, a gazdasági reorganizáció során.

A lilienfeldiek Pápa városi és külső vagyona Újfalussy halála után gyarapodott. Három házat vásároltak: 1682-ben 60 forintot, 2 köből búzát és 1 pár karmazsin csizmát adtak az Új utcai házért. 1683-ban, 1687-ben szintén egy-egy ház került hozzájuk. 1692-ben vásároltak városi kertet a házingatlanokhoz. 1681-ben 1 hold szőlőt vettek a meglévő badacsonyi ingatlan mellé. Az eladó, Tóthy Lengyel Menyhért Szigliget várának kapitánya. A szőlő 1688-ban 270 forintot jövedelmezett. (45 akó bor termett, melynek akóját 7 forintért vásárolták fel a kereskedők.)

1699-ben a bakonyi birtokok 875 forintot jövedelmeztek: Sóly 100, Polány 80, Berénd 12, Tevel 36, Olaszfalu 26, Koppány 8, Iváncháza 3 forint adót fizetett a szerzetesek pénztárába. Négy falu legeltetési árendája 250 forintot

¹⁶ Abraham Wabrig jelentése a heinrichhau apátnak. Bécs, 1699. október 17. Vö. HERVAY-LEGEZA–SZACSVAY 1997. 33.

tett ki. A jövedelemhez számították a természeti járandóságokat: a polányi 68, a koppányi 172 keresztgabonát, melyek pénzbeli értéke búzaárban 138 forint volt. Egy pozsonyi mérő gabonát 1 forintba kalkuláltak. A szerzetesek ez évi jövedelme 875 forint volt. Az iváncházaiak a pénzárandóság mellett még 3 dámvadat, az olaszfalusiak 1 vadkant szolgáltattak. A birtokok pápai adminisztrátora megjegyezte a számadás elkészülte után, hogy a nagy értéket képviselő erdőingatlanokból jövedelem nekik nem származott, holott a faizásból, a makkoltatásból, az erdei legeltetésekből és egyéb haszonvételekből a jobbágyság részesült. Itt jegyezzük meg, hogy a török hódoltsági idők alatt, a falvak alig-alig jövedelmeztek, s a szerzetesek megelégedtek azzal a szolgáltatással, amit a falvak előljárói évi egy összegben önszántukból a pápai „tarkabarátoknak” hoztak.¹⁷

A sziléziai (heinrichau) ciszterci apátsági misszió

Lilienfeld a távol fekvő zirci jószágoktól szabadulni akart. Az 1697. szeptember 25-én kinevezett lilienfeldi-zirci apát, Braun Zsigmond a magyarországi birtokok eladásába kezdett. Az adatok szerint a lilienfeldi apátság épületei tatarozásra szorultak, és ekkor tervezték a monostor nyugati szárnyának építését, az apátsági könyvtár létesítését. Bármilyen gazdagnak tartották Lilienfeld apátságát, az építkezések mégis meghaladták anyagi erejét. Az előző apát elég nagy summa pénzt adott át az új apátnak. Braun Zsigmond Zirc eladásából további pénzt akart teremteni az építkezésekhez. Ugyanekkor Zsigmond apát a ciszterci nagykáptalantól azt a feladatot kapta, hogy a magyarországi ciszterci apátság ügyét karolja fel. Erről a megbízásról azonban megfeledkezett.

A zirci birtokokért a sziléziai Heinrichau apátsága jelentkezett. A sziléziaiak anyagi és szellemi tekintetben azon a fokon álltak, hogy vállalni tudták a Zircel járó terheket, az újjászervezés bonyolult folyamatait. Az apát, Calert Henrik (1681–1702), a ciszterci rend kiemelkedő egyénisége, akinek tevékenységét a dijon-i egyetemes káptalan 1683-ban *infula* (püspöksüveg) adományozásával ismerte el, Auersberg Ferdinánd herceg pedig 1694-ben aranykeresztet adományozott neki.

Az eladó és a vásárló felek tárgyalásaikat Bécsben tartották, melyek eléggé elhúzódtak. Calert apát teljhatalmú megbízottja a tárgyalásokon a heinrichau perjel, Wabrzig Ábrahám, Lilienfeldet a gazdasági szakértőnek tekintett, Prister Alfonz képviselte. A felek az eladási és vásárlási ár körüli vitában

¹⁷ Emlékkönyv, 27–28., HORVÁTH 1945. 423–436.

elmerültek; Alfonz páter 32 ezer forintot kért, Ábrahám perjel 30 ezret ígért. Calert apát utasította perjelét, mielőtt a szerződést megkötnék, a zirci birtokokat szemlélje meg. Ábrahám páter 1699. szeptember 27-én Győrben birtokjogi szakértőkkel tárgyalt, másnap Pápán tájékozódott, a rezidenciában és a majorban, 29-én Budára utazott, ahol 8 napot töltött. Budáról a zirci birtokok megszemlélésére utazott. Polányban október 8-án járt, ahol a kálvinista paplakban szállt meg. Másnap ismét Pápán volt, majd rövid győri tanácskozás után, 12-én Bécsbe érkezett. Ábrahám a szemleútról tájékoztatta Calert apátot, melyben leírta, hogy a zirci birtokok 30 ezer forintnál értékesebbek. (Felsorolta a megszemlélt 10 falut: Zirc, Olaszfalu, Kovácsberénd, Polány, Koppány, Tevel, Sooly, Venyim, Előszállás, Karácsonyszállás települést, ill. birtokot.) Levonta a következtetést is: jóval kedvezőbb adottságokkal rendelkeznek a zirci javak, mint az apátság 12 sziléziai birtoka.

Ábrahám perjel javasolta az apátnak, hogy a birtokok megvásárlása esetén ideiglenesen birtokkezelőre és legalább két szerzetesre van szükség, akiket anyagi eszközökkel, mindenekelőtt pénzzel (legalább 4 ezer forinttal) kell ellátni, hogy a gazdálkodás kezdeti lépéseit megtegyék. A pénzt a szerzetesek ellátására, házak építésére, állatállomány beszerzésére kell fordítani. Az apát 3 ezer forintot nyomban megígért. A lilienfeldiek az intenzívebb gazdálkodást 1698-ban megkezdték a birtokokon, de az önellátó gazdaságokat csak egy évvel később tudták kialakítani. Ezt a tevékenységet Ábrahám perjel látogatása idején tapasztalta.

Az újabb tanácskozást Bécsben november 12–26. között tartották. Az adásvételi tervvel Ábrahám perjel 1699. december 1-jén érkezett Bécsbe, és a vételárat 1000 forinttal megtoldotta. Kalert apát aggályoskodni kezdett, mert jogi oldalról tekintette a kérdést: a megerősödő zirci apátság elviseli-e Heinrichau főnökségét, egyáltalán visszakapják-e Zirtól a befektetett összeget? Az álláspontja az volt, hogy a mindenkori heinrichai apát legyen egyben a zirci apát is. Mindezekről értesült a magyar királyi kancellária titkára, Somogyi Ferenc, akinek beavatkozása az apát dilemmáit eloszlatta. 1700. július 17-én Kollonics Lipót bíboros lépett közbe a tárgyalás lezárása érdekében. A bíborosnak teljhatalma volt az uralkodótól, hogy a magyarországi egyházi javakban önállóan döntsön, a magyar királyi kancellária meghallgatása nélkül. 1700. december 23-án a bíboros válaszában az ügyet lezártak tekintette, és Lipót 1700. december 17-i dátummal kiadta a donációs (adományozó) levelet Heinrichaunak.

A magyar kancellária utasította Lilienfeldet, hogy a Zirccel kapcsolatos összes iratot adják át Heinrichaunak. Az iratokból kiderült az uralkodó korábbi álláspontja, amelynek egyikében szerepel a *quamprimum* kitétel

(minél előbb) és a *pleno iure* (teljes jogú) zirci apátság. Megjegyzi még a titkár, hogy Heinrichau a Zircbe fektetett teljes összeget visszakérheti.

A tárgyalás végső szakában a lilienfeldi tárgyaló fél bemutatta a zirci birtokok gazdasági leltárát, ami csábítóan hatott a másik félre. A gazdasági leltár tartalmazta a birtokokról befolyt jövedelmet, ami megegyezett az 1698-ban leírtakkal.

A pápai vagyron átadásánál azonban nyomatékosan hangsúlyozták, hogy az állatállomány egy része és a majorfelszerelés átszáll az új tulajdonosra: ezek a következők; 6 igásökör, 6 tehén, 3 tinó, 5 borjú, 30 baromfi, 8 réce, 6 lúd; 1 vasalt kocsi, 1 ökrös szekér, 2 vetőmag takaró, 1 borona, 2 hosszú lánc, 2 kasza, 4 kapa, 2 fűrő, 1 sütővas, 3 fejsze.

A vagyontárgyak másik részét azonban meg kell vásárolna a heinrichau rendnek. Ezek: 1 pár igásökör (52 forint 30 garas), 4 ló (180 forint), 60 köböl búza (75 forint) (1 köböl = 62 liter), 10 köböl zab (6 forint), 10 köböl tönköly (11 forint és 54 garas).

A gazdasági leltár szerint a következő évi vetéshez a pápai földeken 12 köböl búzára, 10 köböl zabra, 10 köböl tönkölyre volt szükség. A majorosnak ez év áprilisig 30 köböl gabonát konvenciók járandóságként kellett biztosítani. A felesleges gabonát a pápai majorból a fogatok a lilienfeldi birtokra, Borsmonostorra szállították el, a rezidenciában található berendezéssel együtt (kerek asztal, nagy láda, vasalt kocsi, 2 kisasztal, 3 szőnyeg, 4 asztalterítő, 30 konyharuha, 2 zsámoly, 6 szék, 2 rézüst, 1 szék.)

A gazdasági szakemberek, Ujvári Ferenc harmincados és Miletits gazdatiszt közreműködtek a zirci javakról készített kimutatás elkészítésénél. A gazdatiszt a közelgő tavaszi vetés miatt is sürgette a megegyezést. A szőlőmunkák megkezdésére utasítást kért a birtokkezelőktől. A végleges megállapodásnál a lilienfeldi alperjel, Wiesner Krizosztom volt jelen. A sziléziai apát a zirci birtokokért Lilienfeldnek 31 ezer forintot fizetett, az összeget 1701. május 30-án egy boroszlói kereskedő fizette ki Zsigmond apátnak.¹⁸

1701. március 25-én, nagypénteken Böjtös István örsi apát a lilienfeldi apátság nevében átadta a pápai rezidenciát és jelképesen a zirci javakat a heinrichauiaknak. Az összegbe beleszámították Lilienfeld által megvalósított beruházásokat, a pápai házingatlanokat, a majorsági épületeket, a kerteket, az állatállományt, a gazdasági felszerelést. Május 1-jén páter Ábrahám és Sebestyén Vilmos szerzetes megérkeztek Pápára. Két kocsi holmit hoztak magukkal. A szerzetesekkel sziléziai családok is jöttek, akiket Zircen

¹⁸ Az adásvételről röviden: HORVÁTH 1930. 123–124.

telepítettek le. A pápai rezidenciában levő kápolnában 1701. június 30-án Te Deumot tartottak; a Calert Henrik új zirci apátot képviselő páter Ábrahámot ekkor installálták. Páter Ábrahám nem sokkal később, július 18-án meghalt, a pálosok sírboltjában temették.¹⁹

A Rákóczi-szabadságharc végén Heinrichauból Pápára érkező újabb ciszterci szerzetesek feladata a birtokigazgatás, a bakonyi falvak betelepítése, a hívek pasztorálása volt. A sziléziaiak nagy intenzitással vetették bele magukat a magyarországi ciszterci rend újjászervezésének munkáiba. Ők alapozták meg Zirc és birtokainak fejlődését. Heinrichau vállalta a költségeket, és nagyobb anyagi befektetéseket eszközölt. Egy 1760 körül keletkezett kimutatás szerint Heinrichau 5620 forintot költött magyarországi érdekeltségeibe. Ennek nagyobb részét a zirci építkezések, a pápai házak és a major újjáépítése, a teveli gazdaságban végzett beruházások, a birtokokon épített templomok és iskolák létesítése emésztette fel. Már 1702-ben építettek egy kápolnát és 13 cellát Zircen. Arra készültek, hogy a szerzetesek hamarosan megérkeznek. Az események azonban más irányt szabtak az elképzeléseknek.

A misszió a kuruc háborúk idején

A kuruc felkelés során Pápán, Zircen az újjászervezés munkája megakadt. A kuruc csapatok a felkelés első hónapjaiban, és még néhány esztendőig igen radikálisan léptek fel, különösen a katolikus lakossággal és a papsággal szemben. Ez a fellépés válasz volt az ellenreformáció képviselőinek cselekedeteire, az évtizedek óta felgyülemlett sérelmekre.

Sándor László, a pápai őrség parancsnoka a Rákóczi felkelés előtt megnyerte az őrség és pápai lakosság egy részének rokonszenvét. A pápai őrség a Duna túlsó oldalán, a Somorján állomásozó kurucokhoz csatlakozott.²⁰ Bercsényi tábornok Sándor Lászlót ezredesi rangra emelte, és brigád vezényletét bízta rá. Károlyi Sándor tábornok 1704. január 12-én bevonult Pápára, s ezután sorra következtek a dunántúli erősségek és várak.²¹ A kurucok 1704 januárjában feldúlták a zirci kápolnát és a cellákat, felperzselték a 13 sziléziai telepes házat.²²

¹⁹ HORVÁTH 1930. 125., HORVÁTH 1945. 423–436.

²⁰ Sándor László († 1716. március 16. előtt) 1703-ban pápai kapitány, 1706-ban a somogyi insurrectio főkapitánya, 1710-ben kuruc kapitány volt. Vö. HECKENAST 2005. 373.

²¹ BÁNKÚTI 2005. 28.

²² HORVÁTH 1930. 126., BÁNKÚTI 2005. 32. Pápa ettől kezdve 1707 nyaráig, felégetéséig Bottyán János és a kuruc főtisztek kedvelt tartózkodási helye, főhadiszállása volt.

A Pápán maradt Sebestian Vilmos színleg csatlakozott a nemzeti konföderációhoz, és ezzel egyelőre megmentette a rendi vagyont. 1705 tavaszán Pápa elveszett a kurucok számára, de 1705. december 9-én Bottyán János csapatai visszavették a várost.²³ A kurucok ekkor összeesküvésszerű jelenséget lepleztek le, melynek szálai Sebastianhoz vezettek. Kiderült, hogy a szerzetes levelet szerkesztett a győri császári csapatok főparancsnokának, melyben a pápai állapotokat vázolta.

A levelet egy helyi pékmester (Capeller Orbán) vitte volna Győrbe. Capeller a császári csapatoknál volt kenyérsütő, de a kurucok visszajövetekor Pápán maradt. A pék ajánlotta, hogy az apát egy kerékgyártót (Iller Mihály) kérjen fel a győri útra, akinél egyébként is gyakran fordulnak meg „jövő-menő emberek.” A kerékgyártó sem vállalkozott a két levél továbbítására, hanem egy vénasszonyt ajánlott, aki megígérte a levél Győrbe vitelét. Péter Vilmos egy ezüsttallért adott a vénasszonynak egy harmadik személy jelenlétében. Nem derült fény arra, hogy a levél milyen körülmények között került a kuruc parancsnok kezébe. Forgách Simon tábornok előtt a páter lelepleződött. A kurucok elfogták a kerékgyártót, a péket és a vénasszonyt, akit később, 1706. március 17-én a Kálváriahegyen megégettek.

A tábornok a három vétkest Kapuvárra küldte, majd az apátot és a péket Nagyszombatban a Bercsényi parancsnokságra szállították, ahol kihallgatták őket. A vallomásról jegyzőkönyvet vettek fel. Az akta felzetén a következő írás olvasható: „*Fassiones Patris Guilhelmi Sebastiani Ordinis Cisterciensis Papensis, Abbatiae Administratoris... etc... 1706. Die 26. Marty Tyrnaviae fide mediante exceptae*” (A ciszterci rendből való Sebestyén Vilmos atya, a pápai apátság²⁴ kormányzójának vallomása, melyet 1706. március 26 napján eskü alatt Nagyszombatban vettek fel.)

A vallomásból kiderült, hogy az apát politikai bűnt követett el; megszegte a konföderációra tett esküjét, titkon az ellenséggel levelezett, Pápa városáról informálni akarta a győri parancsnokot, s ezzel árulást követett el. Az apát több tényről másképpen vallott, mint azt a tanúk állították és a cselekmények súlyát kisebbítette. Azt állította, hogy a győri katonák között nincs ismeretsége.

A ítélet vagyonekzobzás volt, továbbá börtönbüntetés. Az apátot Árva várába zárták. Az őrizetlenül hagyott pápai ciszterci rezidenciát a kuruc katonák fosztogatták. Bercsényi Miklós a badacsonyi szőlőket 1707-ben

²³ BÁNKÚTI 2005. 17.

²⁴ Értsd: a heinrichai-zirci apátság pápai rendházának kormányzója.

Szász Márton csobánci várkapitánynak és Dóczy Péter csobánci tiszttartónak adományozta, akik Rabutin császári tábornokkal sikeresen szembeszálltak.²⁵

A kurucok hűséges püspöke, az egri Thelekessy István Bercsényinél közbenjárt és az apátot a börtönből kiszabadította. Vilmos páter ezután Egerbe ment, a szervitáknál hitoktatóként működött egészen 1709. január 5-én bekövetkezett haláláig.²⁶ Pápai rendtársa, Hoffmann Péter hazamenekült Sziléziába, s csak a helyzet normalizálódása után, 1710 tavaszán tért vissza a városba.²⁷

A misszió tevékenysége 1711–1726 között

A szatmári békekötés (*pacificatio*) után Schneider Henrik pápai adminisztrátor irányításával folytatódott a háború utáni újjáépítés. A rend óriási veszteségeket szenvedett, hiszen a szabadságharc alatt Pápa leégett, közte a ciszterci tulajdonban lévő Kristóf és az Új utcai ház és a külvárosi majorsági épületegyüttes is.

A házak újjáépítése, a mezőgazdasági ingatlanok termőre hozása lett a szerzetesek elsődleges feladata. Az építkezések 1720-ig eltartottak. A munkáért 300 forintot fizetett a prokurátor. Az építkezés befejezését követő évben Pápán nagyerejű tűzvész pusztított, melynek során 112 ház égett le, köztük a ciszterci házak is. A szerzetesek, Gergely, Lajos és Róbert páter a majorba tették át lakhelyüket. Innen irányították a rezidencia újjáépítését, a birtokok szervezését, a telepítést és a hívek lelki gondozását.

Az U alakú rezidencia az 1710-es években épült fel, emeletes, barokk stílusban²⁸. Az épület egészét alapincézték, amely egy vár kazamatájához hasonlított. A pincelejáratot téglával boltozták ki. A tetőszerkezetet vörösfenyő gerendákkal, a földémet téglával borították. Az emeleti nagyterem mennyezetére barokk festmény került, amely 4 mezőnyre oszlott. Közepét mintegy 70 cm átmérőjű kör díszítette, levélmintákkal telerakva, egyik oldalán korabeli páncélzat látható. Az emeletre két lépcső vezetett fel, ezek közül az egyik 22 fokból állt. A földszinten hangulatos bolthajtásos szobát alakítottak ki. Az udvart magas kőfallal kerítették be, középen kétszárnyas kapu vezetett az utcára. (A rezidenciát 1815-ben 16 ezer forintért adta el Dréta Antal apát, a vevő Veszprém vármegye tisztviselője, Rohonczy János volt.²⁹

²⁵ HORVÁTH 1930. 128.

²⁶ HORVÁTH 1930. 127.

²⁷ HORVÁTH 1930. 127–129.

²⁸ Az újabb kutatások szerint 1711-ben épült. NÉMETH-SZABÓ 1989. 84.

²⁹ Emlékkönyv, 28., HÓMAN-SZEKFŰ IV. 430–431., HORVÁTH 1945. 423–436. THALY

A birtokok közül előbb Tevel gazdasági újjászervezésére került sor.³⁰ A Mohács előtti időkben két Tevel létezett. Az egyik jobbágyfalu, a másik nemesi birtokosok által lakott település. Az előző a Nagytevel nevet kapta, a másik lett Nemesteval (a későbbi Kis-, vagy Adásztevel). A jobbágyfalu a hódoltság alatt elpusztult, újratelepítése nem járt sikerrel. 1678-ban Pusztatevel névvel szerepel a forrásokban. 1614-ben a zirci apát a gyéren lakott pusztát a bakonybéli praedialistáknak (egyházi nemeseknek) adta árendába. A helység telepítésére 1718-ban került sor. A telepítő a heinrichai apátság volt, a konkrét feladatot a birtokkezelő, Schneider Henrik hajtotta végre; 23 jobbágytelek, 27 zsellérházhely kiosztásával. A telepések frankhoniak, morvák, sziléziaiak és horvátországiak voltak. 1719-ben a telepítő szerződést kötött velük, melyben rögzítették a telepések jogi helyzetét. Három évre kaptak mentességet a földesúri szolgáltatások és az állami adó fizetése alól, valamennyien szabadmenetelűek, és a mentes évek lejárta után egyházi tizedet kellett adniuk a terményekből és robotot szolgálni. A zirci birtokok közül a teveli feküdt legközelebb Pápához, ezért az apátság nyugat-bakonyi birtokainak (Sóly, Koppány, Polány, Berénd) gazdasági alcentrumává építették ki. Majorságot létesítettek, ahová a gazdasági szükségleteknek megfelelő számú állatállományt, a házigazdaság viteléhez eszközöket összpontosítottak. 1720-ban az urasági ház földszintjén kápolnát rendeztek be, és megkezdték a pasztorációt. 1722-ben a szerzetesek prokurátora Heinrichauba apátválasztásra utazott, és hat szép csikót vitt magával a teveli gazdaságból. A leírások szerint a csikókat az apátsági emberek megcsodálták. A prokurátor az apátságból 150 forintot hozott magával, és a pénzt az 1725-ben elkezdett templom építésére fordította. Az épületet a korábbi romok helyén, a középkori templom alapjain építették fel, és 1727. április 4-én sor került benedikálására. A torony 1730-ig elkészült.

Sóly 1567-ben került török hódoltság alá, gyér lakossággal. A felszabadító háborúk alatt elnéptelenedett, 1685-ben desertaként volt számontartva. A lakosság visszatelepítése 1699-ben történt. Az úrbéri terheket pénzben megváltották. Truffin Jeromos adminisztrátor 1699. augusztus 10-én az éppen visszaköltözött lakókkal szerződésre lépett. A szerződés szerint újév napján 100 forintot fizetnek a pápai adminisztrátornak, kilencedet, tizedet, cenzust nem adnak, a malmot urasági építőanyaggal létesítik, a kézi munkát a jobbágyok végzik. Olaszfalu-Köveskút nevű réten a sólyiak

1881. 768–775., MOLNÁR 1941. Molnár István a modernizált ház 1941. évi állapotát rögzíti, de visszauntil a megelőző félévszázad változásaira és a történeti előzményekre is.

³⁰ ILA-KOVACSICS 1964. 284.

legeltetnek és kaszálnak, mert egykor ez a rét a sólyiak használatában volt. A faluban 3 házhely zálogban van, az utána fizetendő bér évi 110 forint. A makkoltatás Olaszfalu, Zirc és Akli erdeiben történik, az öregsértések után 10–10, a fiatalabbakért 5–5 pénzt fizetnek. Az építkezésekhez a jobbágyok fát elegendő mennyiségben vághatnak maguknak. Szőlőhegye 1720-ban 63 kapás volt, a bor minősége a somlóival vetekedett. A szántóföldek és a rétek silány minőségűek, legelőket Őskútól is béreltek. 1720-ban 21 jobbágy úrbéri terheit állapították meg. Ez évi 39 forint készpénz, a termények után dézsma és robot járt. Ezt főleg hosszúfuvarban kellett teljesíteniök.³¹

Koppányban a szerzetesek első látogatásai idején zavaros állapotok uralkodtak, amely a múlt súlyos örökségeként hagyományozódott át a XVIII. század elejére. A helység a török hódoltság elején elpusztult, és loca deserta (pusztahely) maradt 150 éven át.

A pusztta helyet 1659-ben Ujfalussy 200 forint ellenében visszaváltotta a zirci apátsági címre, majd évi 200 forintért a számára megbízható Vratarits családnak adta bérbe. A pannonhalmi főapát a XVII. század második felében két ízben is kísérletet tett Koppány benépesítésére, de a jobbágyok nem maradtak meg. A kevés számú lakos a szomszédos ugodi és gyimóti jobbágyok földfoglalásaitól, terményeik eltulajdonításától szenvedett.

1676-ban a székesfehérvári szandzsákbég tudomására hozták, hogy a gyimóti és az ugodi parasztok jogtalanul használják Koppány határát. A bég mindkét falura kivetette a szolgáltatást a koppányi földek után. A 18. század elején az említett két község bérletben bírta Koppányt, mert telkes lakói ekkor sincsenek. 1716–1718 között a birtokkezelő szerzetesek sziléziai és Manz-vidéki németeket telepítettek le, 36 telekre és 35 zsellérházhelyre. A viszonyokat a szomszédos jobbágyokkal az ottani földesúr (Esterházy) és a szerzetes birtokkezelő egy ideig lecsendesítette. A lakossági pasztorációt a teveli lelkész végezte, templomuk 1730-ig elkészült. A jobbágyviszonyokat megnyugtatóan rendezni nem sikerült, a sérelem a telepítés során végrehajtott telekredezéssel kezdődött. A családok egy része Fenyőfőre költözött át.³²

Berénd neve a XVII. század közepéig Kovácsberénd volt. A helységet gyakran felverték a török portyák még a XVII. század második harmadában is. Lakossága elmenekült, szántóföldjei elvadultak, rétjeit a polányiak bérelték. Az 1700-as évek elején gyér lakossága volt, akiket a szerzetesek protestáns hiten találtak. A német telepeseket 1727-ben juttatták telekhez. A

³¹ ILA–KOVACSICS 1964. 355–356., HORVÁTH 1945. 424.

³² Emlékkönyv, 389–391., ILA–KOVACSICS 1964. 112., HORVÁTH 1945. 426.

német parasztok szabadmenetelűeknek, az őslakos magyar jobbágyok örökös jobbágyoknak számítottak. A jogviszonyokat 1727-ben szabályozta a földesúr. Eszerint a beréndiek robotszolgálattal tartoztak a zirci apátnak. A munkát az apátsági szőlőkben, Somlóhegyen és Badacsonyban kellett leszolgáltatniuk.³³

Polány lakóit Újfalussy Márton apát a református hitben találta. A helység a pápai őrség kapitánya felügyelete alatt állt, akiről köztudomású, hogy protestáns. A katolikus intézmények elpusztultak: a helységtől északra, a hegyen álló egykori Szent Móric templom romos állapotban állt. A faluban gyér lakosság élt, a többség 1660 után a bérlő zsarnoksága miatt elszökött. Néhány család azonban visszatért, mert új helyükön nem találták meg számításukat. A szerzetesek és a református jobbágyok között vallási villongások is előfordultak. 1702-ben kelt szerződésben robotra kényszerítették őket, melyet azok nem fogadtak el, ezért ismét elköltöztek. A szökött parasztokat per útján visszakényszerítették a földesurak, azonban a helyzet nem változott, sőt a német katolikusok letelepítésével tovább nőtt a feszültség. A parasztok félarendás jogviszonyt kaptak a földesúrtól. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a lakosságot a roboton kívül más földesúri szolgáltatásra nem kényszerítették, a terményekből tizedet nem adtak. 1725-ben engedélyt kaptak a reformátusok, hogy prédikátort és tanítót tarthassanak. A katolikusok az urasági házban alakították ki kápolnájukat.³⁴

A Zirchez közeli Olaszfaluban a társadalmi viszonyok szerencsésen alakultak. Őslakosságát magyar és tót elem alkotta, akik közé katolikus német családok települtek. A telepések irtással teremtettek maguknak kitűnően termő szántóföldet, bőséges fűvet adó kaszálókat. A zsellérek az erdőkben szerszámfát vágtak, melyet feldolgoztak, szenet égettek. A Windscher kultúrtájjá változott, ahol a völgyeket csatornák szeltek keresztül, elgátolással halastavakat létesítettek. A telepes családok szorgalma néhány évtized alatt meghozta gyümölcsét. A német jobbágyok sikeres gazdálkodása mintául szolgált az őslakosoknak. A faluközpontban templom és iskola épült, a pasztorációt a szerzetes misszió látta el. A tót lakosság körében megkezdődött az asszimiláció, akik mintegy száz esztendő alatt a genetikailag erősebb magyar és német lakosságba integrálódtak.³⁵

A szerzetesek a heinrichau apát utasítása alapján Zirc felépítését elsődleges feladatuknak tartották. A monostor, a templom, a major építése néhány

³³ Emlékkönyv, 392–398., ILA–KOVACSICS 1964. 374., HORVÁTH 1945. 426.

³⁴ Emlékkönyv, 392–396., ILA–KOVACSICS 374., HORVÁTH 1945. 426.

³⁵ Emlékkönyv, 28., 401–402., ILA–KOVACSICS 1964. 304., HORVÁTH 1945. 423–436.

éves előkészület után indulhatott el. A munkaerő egy részét telepesekből toborozták. A jobbágyok Heinrichauból, Thuringiából, Frankhonból, Burgundiából érkeztek, és 40 telket osztottak ki közöttük, a zsellérek adták a szak- és a segédmunkát, köztük kőművesek, ácsok voltak.

A telepítés és a helység viszonyainak rendezése 1715–1718 között ment végbe. Ekkora megépült 13 nagyobb és 15 kisebb parasztház, de a szerzetesek első otthona – mely mai is áll – csak 1723-ban készült el. Schneider Henrik és Regnard Gergely Páparól irányította az építkezéseket.³⁶

A telepesekkel 1718-ban kötöttek szerződést, amelyből tudjuk, Zirc határában ekkor nem voltak szántóföldek, csak kaszálók. A német parasztok szabadmenetelű jogviszonnal rendelkeztek. A parasztok és a zsellérek kezdetleges épületekben húzták meg magukat. A Pápán élő szerzetesek 1726. július 9-én 20 kocsi rakományukkal érkeztek Zircre, amely ettől kezdve állandó otthonuk lett. A monostor építése két évig tartott (1727–1729) az apátsági templom alapjait 1732-ben rakták le, részlegesen 1745-re készült el. Végleges befejezése 1754-ben történt meg.³⁷

A mezőföldi birtokok messze estek a pápai székhelytől. A lilienfeldiek a hódoltsági adózási viszonyok közepette is kaptak a birtokok után jövedelmet. A sziléziaiak azonban egy ideig nem tudtak arról, hogy ez a jelentős vagyon a zirci javak közé tartozik. Ők kizárólag a bakonyi falvak gondolatkörében éltek, az apáttól is azok megszervezésére kapták az utasítást. Egy győri bíró járt Előszálláson az 1700-as évek elején, aki a lakosoktól értesült arról, hogy a birtok a ciszterci rend tulajdona. Ezután a hatóság tanúkat kérdezett meg, akik „emberemlékezetre hivatkozva” vallották, hogy örökös földesuruk, a mindenkori ciszterci apát.

A birtokviszonyok rendeződtek, a fegyverválsági adót 1714-ben a sziléziai apátság fizette meg. A bizonytalan birtoklást jelzi, hogy a szomszédos földesurak a határjelekkel el nem látott birtokokból nagyobb területeket vontak magukhoz, és jobbágyaik, zselléreik a területeket sajátjukként művelték. (Szomszédok: Perkáta a jezsuiták győri rendháza birtoka; Adony, Mindszent, Alsószentmiklós a Zichy családé; Hantos, Kertpuszta a Csajághyaké; Szentiván, Alap, Lók közbirtokos nemeseké; Pentele a Daróczy családé; Baracson a Rudnyánszkyak gazdálkodtak; Földvár a Szent Ilona Apátságé volt.) A misszió tiltakozott az elbirtoklások miatt és Fejér vármegye tiszti ügyészének közbelépését kérte a ciszterci rend érdekeinek védelmében.

³⁶ HORVÁTH 1930. 131.

³⁷ Emlékkönyv, 28., 403–404., ILA-KOVACSICS 1964. 414–416., HORVÁTH 1945. 423–436.

A hatósági beavatkozás ellenére tovább tartott az elbirtoklási akció, 1720-ban az adonyi és a perkáti rócokkal, a földvári jobbágyokkal volt az előszállásiaknak konfliktusuk. Tulajdonosi jogokat gyakorolt a győri jezsuita rendház: a venyimi földek után szolgáltatásokat szedett a zsellérektől, a kaszálókról szekérszámra hordták el a szénát a perkáti béres szolgák. Gulyákat legeltettek az előszállási, karácsonyszállási határban a pentelei, a sismándi, a szentiváni földesurak és Földvár város.

1718-ban rác parasztok útmutatása nyomán a birtokok határait sikerült megállapítani. Egy páter négy héten keresztül Előszálláson tartózkodott, és a határjeleket felhányták, írásban rögzítették a határbejárások alkalmával tett vallomásokat. A vármegyei ügyész a páter által felvett jegyzőkönyvek megállapításait elfogadta, azokat az alispán elé terjesztette. A nádor 1726. július 11-én utasította a nemesi Fejér vármegye alispánját, hogy szolgáltasson igazságot a szerzetes misszióknak, ne engedje meg a birtokháborításokat, az elkövetett károkat az érintett birtokosokkal térítse meg. A birtokosok pásztoraik, csikósaik véleményére hallgattak, amikor védekezésül kinyilatkoztatták, hogy az uratlan legelőkön nem tilalmazták a legeltetést, s „a kuruc világ alatt és a régebbi pestis után, a Sármelléktől (Sárvíz) a Dunáig járt a gulya és a ménes.” A misszió prokurátora kijelentette, ha a békés egyezkedésnek eredményét nem látja, a per elkerülhetetlen lesz: „nem hagyjuk magunkat sajátunkból kifosztani.”

Felvetődött a hatóság részéről, hogy a néptelen pusztákat telepítés útján hasznosítsa az apátság. A vármegye véleménye szerint akár 3–4 népes falut is lehet kialakítani az uradalom területén.

A földesúri jogokat gyakorló heinrichai apát azonban elzárkózott az előszállási telepítés gondolatától. Leszűrte a bakonyi apátsági falvak telepítésének tapasztalatait: szerinte az oly nagy kiadást jelentett az apátságnak, amely sokáig nem térül meg. A telepítéssel a jobbágyok nemcsak földesúri, hanem állami terheket is vállaltak, és konfliktus keletkezett a telepítők és a telepesek között. Az állam az adózó lakosság gyarapítása miatt szorgalmazta a telepes falvak létesítését. Az apátság viszont károsodik, mert az eddigi szabad földjei állami teher alá esnek. Az előszállási uradalom nemesi földnek számított, ami előnyös a ciszterci rend számára; „*a puszta telkek szabadok, minden adó alól mentesek*”.

Az apátsági elgondolás az uradalom hasznosítására a bérletbe adás volt. A legelőbérletek megoldást hoztak. A füves térségeket állattartó vállalkozók, marhakereskedelemmel foglalkozók bérelték ki. Voltak külön olyan térségek, melyek a marhahajtó utakhoz közelebb estek, azokat rendszeresen, évről-évre kibérelték. A kereskedő szárnyékokat, itatóhelyeket létesített a pusztán, ideiglenes szállást a hajcsároknak.

A legelőbérlők évente lovankint 1 forintot fizettek az uradalmi kasszába, 1–1 ökör után pedig 10 garast. Az éves bérlők egy összegben fizettek ki a puszták használatáért járó díjat; 1715-ben Fiáth János győri alispán 150 forintot fizetett, 1718-ban Fördös Mihály (egykori kuruc tiszt) egy másik vállalkozóval, évi 250 forintot küldött Pápára ügyvédje útján, aki további nyolc évre kötött bérleti szerződést a misszióval. Fördössel a birtokkezelők elégedettek voltak. Fördös rendelkezett egyedül Előszálláson olyan építménnyel, ahol a szerzetesek megszállhattak. Egy levélből arról értesülünk, hogy Fördös a szerzeteseket grátisz élelmezte. („*Ő ugyan kálvinista, de tisztelettel van irányunkban*”).

A házigazdaság kialakítására 1715-ben tettek lépéseket. 25 pozsonyi mérő nagyságú (15 ezer négyszögöl) szántót alakítottak ki a legelőből. Állatállományuk a majorsági föld csekélységéhez viszonyítva sok (3 ló, 8 tehén, 30 sertés). Öt év alatt azonban az állomány sokasodott; a bakonyi falvakból hajtottak Előszállásra állatokat; ekkor 74 ló, 240 szarvasmarha volt Előszálláson.

1721-ben a pápai majorból további állatokat tereltek az előszállási gazdaságba. Ezt az állományt azonban meg gondolatlanul küldték, mert a majorépületek nem készültek el. (Ez évben az olaszfalui jobbágyok 16 szekér épületfát fuvaroztak Előszállásra, mivel a mezőföldi uradalomban nem volt erdő.) A téli hidegben szárnyékokban tartották az állatok egy részét, közülük sok megfagyott. Nem volt elég a téli takarmány sem. Fördös kölcsönzött az állománynak szénát, almozásra száraz füvet és sást. A takarmánykészítésre 1722-ben gondoltak, 25 szekér szénát termő kaszálót hasítottak ki a legelőből. 1723-ban 150 szarvasmarhát és 59 lovat tartottak a gazdaságban.

1723-ban Niklas Antal heinrichai apát látogatott Magyarországra. A zirci helyzet felmérése, a pápai állapotok meg szemlélése, a badacsonyi szőlők megtekintése, az előszállási uradalom legelői és az ottani majorság meglátogatása volt a cél. Az apát néhány napot töltött Előszálláson, ezalatt Fördös kunyhójában lakott. 1725-ben a misszió prokurátora járt Előszálláson. 1724-ben elkészült az előszállási major, majd 1729-ben lakóházat emeltek, melyben kápolnát rendeztek be. Ez évben állandó tartózkodásra Bálint páttert küldték Előszállásra. Ez biztos jele volt annak, hogy a majorságot tovább bővítik. Ekkor még a növénytermelés egészen minimális teret kapott: a rideg állattartás, amely nem igényelt nagyobb tőkebefektetést, meghatározó maradt a gazdálkodásban. Heinrichauban úgy látták: „Előszállás a puszták gyöngye, a szerzetes rend éléstára.” Bálint páter a majorságot okos gazdálkodással a fejlődés irányába terelte. 1735-ben az előszállási major, az urasági ház, a kápolnával együtt leégett. Bálint páter az ispánt hibáztatta, s „hitvány földvári zshiványak” nevezte, akinek

gondatlansága miatt csak hosszú távon kiheverhető kár keletkezett.³⁸

Előszállást továbbra is bérbe adással hasznosította és csak évtizedekkel később, 1763-tól vette rendi kezelésbe a zirci apátság, ami mutatja, hogy az apátsági birtokszervezet csak a békés XVIII. század második felében nyerte el kifejllett formáját.³⁹

Pápa, mint a zirci apátság újjászervezésének bázis települése, Zirc betelepítéséig és a szerzetesek átköltözéséig fontos szerepet játszott a rend történetében. A város központjában, a városházával szemben, a Mándi Márton utca 3. szám alatti épület, a ciszterciek egykori pápai székháza ma is áll, és bizonyítja a rend e tájon játszott történelmi szerepét.⁴⁰

IRODALOM

- BÁNKÚTI 2005 = BÁNKÚTI Imre: Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcban 1703–1711. (Balatonfüted Városért Közalapítvány kiadványai, 18.) Sajtó alá rend., szerk., a mutatót összeáll.: Hudi József. Veszprém, 2005.
- Emlékkönyv = Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves ünnepére közrebocsát a hazai ciszterci rend. Szerk.: Békefi Remig. Budapest, 1896.
- FMTÉ 1972 = Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6. Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1972.
- FMTÉ 1977 = Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11. Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1977.
- HECKENAST 2005 = HECKENAST Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban. Életrajzi adattár. Sajtó alá rend., kieg. és az előszót írta: Mészáros Kálmán. (História Könyvtár, Kronológiák, adattárak, 8.) Bp., 2005.
- HERVAY-LEGEZA-SZACSVAY 1997 = HERVAY L. Ferenc-LEGEZA László-SZACSVAY Péter: Ciszterciek. Szerzetesrendek a Kárpát-medencében. Bp., 1997.
- HÓMAN-SZEKFŰ = HÓMAN Bálint-SZEKFŰ Gyula: Magyar történet III–IV. Bp. 1939., 1935.
- HORVÁTH 1930 = HORVÁTH Konstantin: Zirc története. Veszprém, 1930. (Zirci Könyvek 1.)
- HORVÁTH 1945 = HORVÁTH Konstantin: Hogyan szerezte meg Heinrichau a zirci apátságot? In: Regnum Egyháztörténeti Évkönyv (Szekfű Gyulának 60. születésnapjára.) 1942–1943. V. kötet, Budapest, 1945. 429–436.
- HORVÁTH-TÓTH 1936 = HORVÁTH Elek-TÓTH Endre: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. Pápa, 1936.
- ILA-KOVACSICS 1964 = ILA Bálint-KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Budapest, 1964.
- MOLNÁR 1941 = MOLNÁR István: A zirci apátság elfelejtett pápai otthonában. Pápa, 1941.
- MOLNÁR 2001 = MOLNÁR István: A zirci apátság elfelejtett pápai otthonában. In: Várostarténet és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból. Pápa, 2001. 171–178.
- NÉMETH-SZABÓ 1989 = NÉMETH Adél-SZABÓ Lajos: Pápa. (Panoráma – Magyar városok). Bp., 1989.

³⁸ FMTÉ 1972. 249–250., 258., FMTÉ 1977. 33–42., 112–116.

³⁹ HERVAY-LEGEZA-SZACSVAY 1997. 33.

⁴⁰ HORVÁTH-TÓTH 1936. 101., NÉMETH-SZABÓ 1989. 84.

MŰHELY

SZÍJ 1960 = SZÍJ Rezső: Várpalota. Fejezetek a város történetéből. Bp., 1960.

THALY 1881 = THALY Kálmán: Zirc a ciszterciek adminisztrátora a Rákóczi korban. In: Századok 1881. 768–775

SUMMARY

GÁBOR FARKAS **Cistercians in Pápa (1660-1726)**

In 1182 the Hungarian king, Béla III. asked cistercians to move to Zirc, a Transdanubian village in the Bakony Hills. During the Ottoman invasion in the 16th Century the village and the monastery with its domain ceased to exist and it was not until the beginning of the 18th Century that a reconstruction took a start. As a result of a long developing period, Zirc became the center of the Cistercian Order. The abbacy in Lilienfeld, Austria bought the properties of the Zirc Abbacy in 1659 and then they sold them to the Abbacy of Heinrichau, Prussia in 1700. The abandoned Zirc was first reconstructed after the Ottoman invasion by cistercians from Austria, who had settled in Pápa. The king Leopold I. appointed Márton Újfalussy the Zirc Abbey, who moved to Pápa, which was considered as a safe place, and he began to rebuild Zirc from here. After their first home had been built in Zirc, the friars left Pápa in 1726. The author, while searching the history of the Zirc Abbacy's domain in Előszállás, found data that clarifies the history of the abbacy. The study presents how the domain and religious life were reorganized. It proves that for nearly half a century before 1726 the town of Pápa was the center of the cistercian mission and the reorganization of the abbacy started from here. The old residence in Pápa still exists reminding of the heroic period.